

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نگاہ
بہ تاریخ آموزش و پرورش
ارومیه

حسین غفاری

سرشناسه: غفاری، حسین؛ ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور: نگاهی به تاریخ آموزش و پرورش ارومیه/ حسین غفاری.
مشخصات نشر: تهران: مدرسه، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۵۸۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۸-۱۴۳۰-۸
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
موضوع: آموزش و پرورش -- ایران -- ارومیه -- تاریخ
موضوع: Education -- Iran -- Urmia -- History
شناسه افزوده: موسسه فرهنگی مدرسه برهان
رده بندی کنگره: ۷۱۳۹۶ غ/الف/ ۴۸۱۳۵۴
رده بندی دیویی: ۳۷۰/۹۵۵۳۳۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۹۳۲۷۴

نگاهی به تاریخ آموزش و پرورش ارومیه

حسین غفاری

■ طراح گرافیک: سمانه احمدی ■ چاپ اول: ۱۳۹۶
■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ لیتوگرافی: خاورمیانه
■ چاپ و صحافی: چاپ خجسته
■ حق چاپ محفوظ است ■ ISBN: 978-964-08-1420-8

● نشانی ناشر: تهران، خیابان سپهبد قرنی،
نرسیده به پل کریمخان زند، کوچه
شهید محمود حقیقت طلب، شماره ۸
● تلفن: ۸۸۸۰۰۳۲۴-۹ ● دورنویس: (فاکس): ۸۸۹۰۳۸۰۹

فهرست

۱۱ مقدمه

فصل اول

آموزش و پرورش دوران باستان در ایران / ۱۵

۱۸ نقش آموزه‌های دینی در تعلیم و تربیت

۱۹ اهداف آموزش و پرورش ایران باستان

۱- هدف دینی و اخلاقی / ۱۹

۲- هدف نیرومندی و بهداشتی / ۱۹

۳- هدف جنگی و نظامی / ۱۹

۴- هدف اقتصادی / ۱۹

۵- هدف سیاسی / ۱۹

۶- آموزش اداری و کشوری / ۲۰

۷- آموزش صنعتی و حرفه‌ای / ۲۰

۸- آموزش هنری / ۲۰

۹- آموزش عالی / ۲۰

۲۰ برنامه‌های آموزشی

۱- پرورش دینی و اخلاقی / ۲۰

۲- تربیت بدنی / ۲۰

۳- تعلیم خواندن و نوشتن و حساب برای طبقات خاص / ۲۰

الف) مراحل تربیت و تعلیم / ۲۲

ب) آغاز تحصیل / ۲۲

پ) موضوع درسی / ۲۲

ت) انواع دانش‌آموزان / ۲۲

ث) روش‌های تعلیم و تربیت / ۲۳

ج) انواع معلمان / ۲۳

چ) مواد آموزشی در دوره‌های بعدی / ۲۳

۲۴ گسترش مدارس

فصل دوم

تاریخ آموزش و پرورش در ایران بعد از اسلام/ ۲۷

۳۰.....مسجد اولین مکان آموزشی مسلمانان.....

۳۳.....حوزه علمیه بغداد.....

حوزه علمیه نجف/۳۴

حوزه علمیه حلب/۳۴

حوزه علمیه حله/۳۴

۳۵.....حوزه‌های علمیه در ایران.....

قم و ری/۳۵

حوزه علمیه خراسان/۳۵

حوزه علمیه اصفهان/۳۶

مدارس دیگر/۳۷

نظامیه/۳۷

۳۹.....مکتب‌خانه.....

شیوه آموزش و سرفصل‌های درسی در مکتب/۴۲

۴۴.....دارالفنون.....

آموزش در دارالفنون/۴۶

آیین‌نامه آموزشی/۴۶

معلمان سرشناس/۴۸

معلمان طب سنتی ایران در دارالفنون/۴۸

۵۰.....نظامنامه کل مکاتب محلات و کوجه‌ها.....

۵۷.....قانون اساسی معارف.....

۶۰.....نظام‌های آموزشی رسمی ایران.....

دوره اول از سال ۱۲۷۵ تا ۱۲۹۰ ش/۶۰

دوره دوم از سال ۱۲۹۰ (تصویب قانون اساسی معارف) تا ۱۳۱۳ ش (تأسیس دانشگاه تهران)/۶۰

دوره سوم از سال ۱۳۱۳ تا سال ۱۳۳۲ ش/۶۱

دوره چهارم از ۱۳۳۲ (کودتای ۲۸ مرداد) تا ۱۳۴۳ (انقلاب سفید شاه)/۶۱

دوره پنجم، نظام جدید آموزش و پرورش کشور از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۳ ش/۶۲

دوره ششم از سال ۱۳۵۳ تا ۱۳۵۷ ش/۶۲

دوره هفتم از سال ۱۳۵۸ (بعد از انقلاب اسلامی) تا ۱۳۷۲ ش (اجرای نظام جدید متوسطه)/۶۲

دوره هشتم از سال ۱۳۶۷ تا سال ۱۳۸۰ ش/۶۲

۶۳.....سیر تحول کتاب‌های درسی.....

فصل سوم

آموزش و پرورش در ارومیه / ۷۱

- ۸۴..... تأسیس اداره معارف
- ۹۳..... شروع به کار مدارس خارجی در ارومیه
پایان کار مدارس خارجی در ارومیه / ۱۱۷
- ۱۲۳..... مدارس جدید در ارومیه
- ۱- مدرسه کمالیه / ۱۲۶
 - ۲- مدرسه دارالتربیه اسلامیة / ۱۲۷
 - ۳- دبستان سعادت / ۱۲۹
 - ۴- دبستان رفعت / ۱۲۹
 - ۵- دبستان خیریه / ۱۲۹
 - ۶- دبستان جلالیه / ۱۲۹
 - ۷- دبستان دانش / ۱۳۰
 - ۸- دبستان سادات / ۱۳۰
 - ۹- دبستان توفیق / ۱۳۳
 - ۱۰- نوید دانش / ۱۳۴
 - ۱۱- مظفریه / ۱۳۷
 - ۱۲- دبستان شش کلاسه مختلط / ۱۴۷
 - ۱۳- دبستان چهار کلاسه رضائیه / ۱۴۷
 - ۱۴- دبیرستان فردوسی / ۱۴۸
 - ۱۵- دارالتربیه ارومیه / ۱۴۸
 - ۱۶- مدرسه اتحاد (اتحادیه) / ۱۴۹
- ۱۵۰..... مدارس دخترانه در ارومیه
- ۱- دبستان دوشیزگان / ۱۵۱
 - ۲- دبستان ملی ناموس / ۱۵۳
 - ۳- دبستان شش کلاسه دختران / ۱۵۶
- ۱۵۸..... وضع فرهنگ در ارومیه
- ۱۶۱..... شرح حال برخی از بانیان فرهنگ و فرهنگ دوستان ارومیه
- مدال‌ها و نشان‌ها / ۱۶۹
- میرزا عباس تبلیغی معروف به ملاباشی / ۱۷۲
- حسین تعلیمی / ۱۷۷
- میرزا ابوالفضل حکمت افشار / ۱۷۸
- میرزا رفیع رضوی / ۱۷۹
- میرزا قربانعلی آموزگار / ۱۷۹
- شیخ علی خوئی / ۱۷۹

- میرزا رحمت‌الله توفیق/ ۱۷۹
 میر جلال هاشمی/ ۱۸۳
 نعمت‌الله معرفت/ ۱۸۴
 محمدباقر نظمی/ ۱۸۵
 اسکندر حشمتی افشار/ ۱۸۸
 محمد جعفر معنوی/ ۱۹۰
 حاج محمدحسن امیرنظمی افشار معروف به حاجی نظم السلطنه امیر تومان/ ۱۹۱
 مصطفی خان منوچهری/ ۱۹۱
 صالح امیرنظمی افشار/ ۱۹۲
 غلامعلی شکیبا/ ۱۹۳
 یوسف الماسی/ ۱۹۴
 محسن آخوندزاده/ ۱۹۵
 محمدحسین مؤمنی/ ۱۹۶
 محمد باقر راهنما/ ۱۹۷
 ابوالحسن تائیدی/ ۱۹۸
 کاظم آقازاده/ ۱۹۹
 حسن انزلی/ ۲۰۰
 پرویز عقلمند/ ۲۰۶
 علی خادم علماء/ ۲۱۰
 بانوان فرهنگی/ ۲۱۴
 بانو نوش آفرین/ ۲۱۳
 بانو بدرالملوک انصاری/ ۲۱۳
 بانو بتول رضایی/ ۲۲۰
 بانو نادره امین/ ۲۲۰
 بانو زینبده امینی/ ۲۲۰
 بانو کبری تسلیمی/ ۲۲۴
 بانو عشرت وزیری/ ۲۲۸
 معلمان شهردار/ ۲۳۲
 شهرداران معلم ارومیه از بدو تأسیس شهرداری تا انقلاب اسلامی/ ۲۳۲
 حسین خان مستشاری/ ۲۳۲
 محمدباقر نظمی فرزند مرحوم امیر تومان/ ۲۳۲
 حسین فتوره‌چی/ ۲۳۳
 مجید فرزاد/ ۲۳۳
 غلامعلی قاسمی/ ۲۳۳
 پرورشگاه/ ۲۳۴
 شهرداران معلم ارومیه بعد از انقلاب اسلامی/ ۲۳۶
 میر قدیر ساداتی/ ۲۳۷
 عبدالحسین طاهر مرام/ ۲۳۷
 محمد علی صمدی فاضل/ ۲۳۸
 نصرت صمدزاده/ ۲۳۸
 کریم زاله فروزان/ ۲۳۹

رضا عبداله‌هی/ ۲۳۹
 نقی کریمی/ ۲۳۹
 سواد آموزی و آموزش بزرگسالان/ ۲۴۰
 تعلیمات آکابر/ ۲۴۰
 آموزش سالمندان (تعلیمات اساسی)/ ۲۴۳
 آموزش بزرگسالان/ ۲۴۴
 سپاه دانش/ ۲۴۵
 کمیته ملی بیکار جهانی با بی سوادی/ ۲۴۶
 جهاد ملی سواد آموزی/ ۲۵۱
 مدارس فنی و حرفه‌ای/ ۲۵۴
 مدارس جامعه تعلیمات اسلامی/ ۲۵۸
 پیش‌آهنگی/ ۲۶۳
 سازمان جوانان شیر و خورشید سرخ/ ۲۶۸

فصل چهارم مدیران کل آموزش و پرورش/ ۲۷۱

- ۱- حسین خان مستشاری/ ۲۷۳
- ۲- سید حسین خان نیکخوا/ ۲۸۶
- ۳- تقی رهبر/ ۲۸۹
- ۴- باقر شهنایی/ ۳۰۰
- ۵- حسین گونیلی/ ۳۰۲
- ۶- محمد معزی/ ۳۰۴
- ۷- علی دهقان/ ۳۱۲
- ۸- میر ایوب شکیبایی/ ۳۱۷
- ۹- علی رضایی/ ۳۲۳
- ۱۰- سید معزالدین مهدوی/ ۳۲۵
- ۱۱- تقی تقوی/ ۳۳۲
- ۱۲- علی اصغر عدالت/ ۳۳۳
- ۱۳- سید کاظم معصوم‌مخانی/ ۳۳۷
- ۱۴- مجید مجیدی افشار/ ۳۳۸
- ۱۵- علی اصغر عدالت (بار دوم)/ ۳۴۰
- ۱۶- عبدالله سلطان‌مراد/ ۳۴۳
- ۱۷- نصراله شهروان/ ۳۴۷
- ۱۸- بهمن حبیبی/ ۳۴۹
- ۱۹- ابوالفضل علمی/ ۳۵۵
- ۲۰- عباس جدلی/ ۳۵۷
- ۲۱- مجید فرزاد، سیدهاشم خردمند، خسروی (کفیل و سرپرست)/ ۳۶۴
- ۲۲- غلامرضا یمین/ ۳۷۱

۲۳-	نصراله اقوامی/۳۷۵
۲۴-	سید عبدالعالی داودی/۳۷۷
۳۷۸.....	برنامه آبادانی چهارم.....
۲۵-	فخرالدین نبوی/۳۸۷
۲۶-	ابوالقاسم محاسب/۳۹۰
۲۷-	علی ماهیار/۳۹۲
۲۸-	ناصر محسنی/۳۹۵
۴۰۱.....	مدیران آموزش و پرورش نواحی یک و دو
۴۰۲.....	مدیران ناحیه یک.....
۴۰۲.....	مدیران ناحیه دو.....
۲۹-	نرگس سری/۴۰۷
۳۰-	هوشنگ قاضی/۴۱۳
۳۱-	علی حقیقت افشار/۴۲۱
۳۲-	علی صمدی/۴۲۶
۳۳-	ابراهیم نجفی (سرپرست)/۴۳۰
۳۴-	حسن نعمت/۴۳۱
۳۵-	جمشید انصاری/۴۳۷
۳۶-	یحیی جوانبخت (سرپرست)/۴۴۱
۳۷-	عباس هزاوه/۴۴۲
۳۸-	اسداله تابع/۴۴۴
۳۹-	مسعود فیضی پور/۴۴۶
۴۰-	رحمت ریاضی افشار/۴۵۱
۴۱-	سیروس صادقی/۴۵۸
۴۲-	حمید ابراهیمی/۴۴۲
۴۳-	احمد محمودزاده/۴۶۵
۴۴-	ولی سمرقندی/۴۶۸
۴۵-	فریدون سید مصطفوی/۴۷۵
۴۹۲.....	معرفی کتاب.....
۴۹۵.....	اسامی وزرای علوم و معارف و فرهنگ و آموزش و پرورش.....
۵۰۴.....	کلاس ایثار.....
	معلمان شهید/۵۰۵
	دانش آموزان شهید/۵۰۵
۵۰۹.....	ضمائم:.....
۵۷۳.....	منابع و مأخذ:.....
	کتاب/۵۷۳
	نشریات/۵۷۹
	منابع اینترنتی/۵۸۳
	مصاحبه ها/۵۸۴

مقدمه

رشید یاسمی در اول رساله «آئین نگارش تاریخ» می گوید: بعضی از ظرفا «تاریخ» را «تاریک» گفته اند از این جهت که دسترس به اخبار واقعی آن نیست و جوینده باید در ظلمات ایام به جستجوی وقایع پراکنده، عمری بگذراند.^۱ افزون بر اینکه در دسترسی به اسناد و مدارک هم در مضيقه باشی. «نگاهی به تاریخ آموزش و پرورش ارومیه» که سه سال جمع آوری اسناد و پژوهش آن طول کشیده است؛ سعی داشته در این ایام آنچه از روایت پیشکسوتان عرصه تعلیم و تربیت و کتاب های نوشته شده در خصوص آموزش و پرورش ارومیه بود را جمع نماید و بدون هرگونه تحلیل جانبدارانه و یا داورى در خصوص افراد یا اهداف آنان در استقرار نظام آموزش نوین، مجموعه ای از روند سیر آموزش و مدارس در ارومیه را در حد مقدور نشان دهد. چه اینکه هنوز هم برخی با وجود انقلاب اسلامی، بر این باورند که نظام آموزشی نوین پدیده ای استعماری است و ما باید به همان مکتب خانه روی بیاوریم و تقریباً تمام آدم هایی را که در تشکیل نظام آموزشی نوین دست داشته اند را غرب گرا، فراماسون، درباری و ... می دانند.^۲

هرچند نباید پدیده های فرهنگی واقع شده در نظام آموزشی را که متأثر از نگاه سیاستمداران و برنامه ریزان آموزشی بود را کتمان نمود؛ مانند موضوع کشف حجاب، مدارس مختلط، انجمن های موسیقی، خانه های جوانان و ... اما بودند افرادی که با ورود به همین نظام آموزشی تأثیرات بسیار مثبتی روی جوانان گذاشته و مدارس با بنیان تعلیمات اسلامی افتتاح نمودند.

۱- رشید یاسمی، آئین نگارش تاریخ، (تهران: مؤسسه وعظ و خطابه، مهرماه ۱۳۱۶) ص الف

۲- برای نمونه نگاه کنید به: مدارس جدید و نفوذ فرهنگی غرب در ایران، تألیف و تدوین مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت،

(تهران: مؤسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۹۵)

از بنیان اولین مدرسی که در ارومیه افتتاح شده می‌توان از مرحوم میرزا عباس تبلیغی معروف به ملاباشی نام برد که خود در سلک روحانیت بوده و در منابع به وعظ و ارشاد مردم می‌پرداخت و هم کار آموزش در مدارس را بر عهده داشته است. به همین سبب از سوی رئیس اداره معارف و اوقاف ایالت آذربایجان به وی اخطار می‌شود که یا مدیر مدرسه باشد یا واعظ و روضه‌خوان!

علی دهقان، احمد کاویانپور، حسن انزلی و پرویز عقلمند هر کدام در کتاب‌های ارزشمند خود به مقوله فرهنگ در ارومیه پرداخته‌اند. آقای علی خادم علماء نیز در یک پژوهش مستقل به تاریخ آموزش و پرورش ارومیه با نگاهی تحلیلی پرداخته است. که اینجانب در تدوین این کتاب از تمام این مکتوبات بهره‌افر بردم و بر اساس اسناد جدید گاه اصلاحاتی نیز در آنها داده‌ام. در واقع می‌توان گفت این کتاب گردآوری تمام مجموعه‌هایی است که در حوزه فرهنگ و آموزش و پرورش ارومیه مطلب داشته و ترتیب دادن و مستندسازی و حک و اصلاح برخی از مطالب بوده است. البته سعی شد استان‌هایی که کتاب تاریخ آموزش و پرورش خود را نگاشته یا پژوهشی در آن خصوص انجام داده‌اند را هم نگاهی بیاندازیم. مانند خراسان، گیلان، کرمانشاه، کرمان، کردستان، زنجان، تبریز، اردبیل، یزد و ... که هم به شیوه کار آنها نظر داشته و هم بخاطر برخی مشترکات مثل مدیران کل، از آنها بهره‌برده شد.

در این مسیر معتقد بودم که هر سند یا تصویر مرتبط با موضوع می‌بایست در همان جای خودش آورده شود و از ارجاع خواننده به انتهای کتاب که موجب خدشه دار شدن خوانش کتاب می‌شود پرهیز شود.

این مطالب مختصر در راه «کمال» تاریخ آموزش و پرورش ارومیه گام برداشته است لکن تا «تمام» آن راه بسیار است چه اینکه اسناد و پرونده‌های زیادی باید مورد خوانش قرار گرفته و مطالب جدیدی استخراج شود.

در هر صورت این کتاب در ۴ فصل تنظیم گردیده است. در فصل اول لازم بود برای ورود به بحث مختصری از آموزش و پرورش دوران باستان در ایران یاد شود. شاید به نوعی بتوان آغاز آموزش را با آغاز خلقت انسان برابر دانست. اگر بر نظریه تکامل صحنه بگذاریم می‌بینیم گام‌های اولیه آموزش برای انسان‌های نخستین، در نقاشی‌های دیواره غارها کلید خورده است. بعد از آن عبرت‌ها و تجربه‌های خود را از زندگی تکامل بخشیده و هر یک از دوران‌های زندگی خود را از عصر سنگی به نوسنگی و آغاز انقلاب کشاورزی تا رام نمودن حیوانات و عصر برنز و آهن و ... را طی کند تا با کشف خط، آموزه‌های خود را ثبت کند. سنگ نوشته‌ها و دیگر اقلام نوشتاری چون پوست حیوانات تا اختراع کاغذ و شروع کتابت و تکامل خطوط همه و همه نشان از زمینه آموزش دارد.

اگر آغاز خلقت انسان را بر اساس نظریه‌های مذهبی نیز با هبوط حضرت آدم در زمین بدانیم باز آموزه‌های دینی و سفارشات مذهبی و سیر آن همراه با جریان تاریخی مربوط، با آموزش همراه بوده است.

پرداختن به تاریخ آموزش در ادیان و یا تمدن‌های مختلف کاری بس بزرگ است. لکن برای شروع

و مقدمه بحث «تاریخ آموزش و پرورش»، می‌توان دوره آن را به قبل و بعد از اسلام محدود کرد و پهنه جغرافیایی آن را به ایران محدود ساخت. چه اینکه در فلسفه اسلامی که آغاز آن با «قرآء» و دستور به خواندن است و معجزه آن نیز کتاب است و سفارش پیامبرش «طلبوا العلم من المهد الى الحد» است، می‌توان دورنمای تمدنی را دید که پایه‌های آن مبتنی بر آموزش و پرورش است. حتی در این فلسفه، پرورش مقدم بر آموزش است. یزکیهم و یعلمهم الكتاب والحکمه.

در **فصل دوم** به تاریخ آموزش و پرورش در ایران بعد از اسلام به طور مختصر پرداخته شده است تا نقش مکاتب، مساجد و حوزه‌های علمیه را در آموزش و پرورش نشان دهد. از همین مسیر نگاهی کلی به آموزش و پرورش نوین ایران از دارالفنون گرفته تا تصویب نظامنامه‌ها و قوانین آموزشی و تغییرات نظام‌های آموزشی در ایران نیز داشته است.

در **فصل سوم** وارد مبحث اصلی، یعنی آموزش و پرورش در ارومیه شده تا با نگاهی به فعالیت مدارس خارجی و آغاز بکار مدارس جدید و تغییر و تحولات آن مدارس با توجه به انقلابات مختلف در ارومیه، به سیر و توسعه آن بپردازد. مدارس اولیه، بنیان فرهنگی، مدارس فنی و حرفه‌ای و همچنین طرح‌های مختلفی مانند آموزش بزرگسالان، پیش‌آهنگی، سپاه دانش و ... از بخش‌های مختلف این فصل می‌باشد.

فصل چهارم هر چند اختصاص به مدیران کل آموزش و پرورش دارد لکن اقداماتی که در زمان هر یک از مدیران کل برای آموزش و پرورش ارومیه شده را از نظر می‌گذرانند. هسته اصلی این کتاب و شروع نگارش کتاب در واقع از همین فصل بود؛ بدین گونه که مقرر بود تا با نگاه به پیشینه آموزش و پرورش در ارومیه، تاریخ شروع آموزش و پرورش به سبک جدید را استخراج و طی این مدت نام افرادی که به عنوان «مدیر کل» خدمت نموده‌اند را شناسایی نماییم. پس از آن، لازم دیده شد تا بدانیم مدیر کل وقت در زمان کدام والی یا استاندار خدمت نموده که پس از این اقدام باز در چرخه تکاملی این سیاهه به نظر رسید وزیر وقت آموزش و پرورش نیز شناسایی شود که این اقدام مبارک باعث گردید تا نسبت به استخراج اسامی وزراء از ابتدا (۱۲۳۹ش) از دوره آقای «علی‌قلی خان اعتضاد السلطنه» تا زمان نوشتن این پژوهش یعنی جناب آقای «سیدمحمد بطحایی» (۱۳۹۶ش) مبادرت ورزیم. که همین رویه در تحصیل اسامی وزراء نیز بوقوع پیوست یعنی دوره حکومتی و رئیس کابینه هم عصر آن وزیر نیز تطبیق داده شد.

در این بین از میان سالنامه‌ها، آمارنامه‌ها و منابع متعدد دیگر، سازمان آموزش و پرورش، افراد، اقدامات و گاه نام مدارس افتتاح شده استخراج و با توجه به زمان در سوابق مدیران کل ضبط گردید. به خاطر دینی که شهدای حوزه آموزش و پرورش، اعم از معلم و دانش‌آموز بر گردن ما داشتند بخشی تحت عنوان «کلاس ایثار» نیز به این مجموعه افزوده شد. که تنها به نام شهدا اکتفا نموده است. چرا که اسامی، زندگی و وصیت‌نامه‌های آنان در دو مجموعه مستقل که نام آنها در متن کتاب درج شده آمده است.

در این پژوهش اسناد و عکس‌های زیادی به دست آمد لکن سعی شد از این مطالب در راستای مطالب معنونه استفاده شود. از بانوان فرهنگی نیز عکس‌ها در حد اینکه قابل ارائه باشد در متن کتاب گنجانده شد و از عکس‌های تکی بدون حجاب آنان پرهیز شد.

این مجموعه هر چند مختصر، بی مدد دوستان و پیشکسوتان عرصه تعلیم و تربیت میسر نمی‌شد. لذا لازم است در همین ابتدا از کلیه آن عزیزان که با ارائه تاریخ شفاهی، عکس، سند و یا فراهم نمودن برخی از زمینه‌ها در به ثمر رسیدن این اثر، یاری‌گر اینجانب بودند، تشکر و قدردانی گردد.

جناب آقای فریدون سیدمصطفوی، مدیر کل وقت آموزش و پرورش که زمینه‌های کار را فراهم نمودند. استاد ارجمند جناب آقای دکتر پرویز عقلمند که از راهنمایی و منابع ایشان بهره بردم. دوستان خوب آقایان دکتر صمد اسماعیل‌زاده و محمدرضا خردمند که تجربه و منابع خودشان را در اختیارم نهادند. خلیل مستوفی، مجید خلیل‌زاده، حامد نورعلی‌نژاد (کتاب‌فروشی حامد) و ... که از هر کدام عکس، سند و یا منابعی را اخذ کرده و در این مجموعه گنجانده‌ام.

آرشیو اسناد بنیاد ایرانشناسی ارومیه یکی از محل‌هایی بود که می‌توانستم در تهیه منابع از آن بهره ببرم که آقایان محمدقلی‌زاد و ملکی در این راه کمک شایانی به اینجانب نمودند.

مسئولین اداره تحقیقات آموزش و پرورش خصوصاً آقای یوسف جوانمرد که در تهیه تحقیقات تاریخ آموزش و پرورش دیگر ادارات کل استان‌ها تلاش شایسته تقدیری انجام دادند، کارگزینی، بایگانی اداره کل و نواحی دوگانه ارومیه که با در اختیار قرار دادن برخی از تحقیقات انجام شده و پرونده‌های خدمتگزاران فرهنگ، در تهیه اسناد و عکس‌ها مرا یاری دادند.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، کتابخانه و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، بایگانی کل امور اداری وزارت آموزش و پرورش، مدرسه دارالفنون و ... مراکزی بودند که از هر کدام مطالبی به دست آمد که در لابلای این اوراق از آنها استفاده شده است. زحمت تهیه برخی از کتاب‌ها در تهران، بر عهده پسر م جواد که دانشجوی دانشگاه امام صادق (ع) است، بود که با صبوری سفارشات مرا انجام می‌داد. از همسر مهربانم در طول پرداخت من به نوشتن که تمام مسئولیت‌های خانه بر دوش او بود، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

در این نوشته سعی شده تاریخ‌ها در حد مقدور تطبیق داده شده و به شمسی نگاشته شود. علائم اختصاری «م»، «ق» و «ش» به ترتیب برای تاریخ میلادی، قمری و شمسی مورد استفاده قرار گرفته و هر کجا عمومیت تاریخ شمسی وجود داشت نیازی به نوشتن «ش» نبود. لذا تاریخ‌های بدون علامت شمسی می‌باشد. در بیان آدرس برخی از مجلات «د» دوره، «س» سال و «ش» شماره نشریه مد نظر بوده است.

حسین غفاری، ارومیه

زمستان ۱۳۹۶